

Partizanska vojaška sodišča 1941-1945

MILKO MIKOLA

Kratek oris organizacije partizanskega vojaškega sodstva v Sloveniji v obdobju 1941-1945

Med narodnoosvobodilno borbo 1941-1945 je v Sloveniji poleg sodstva, ki ga je vzpostavil okupator, nastalo tudi partizansko sodstvo, za katerega pa je bilo značilno, da je bilo skoraj izključno vojaško. Začetke civilnega sodstva med NOB sicer lahko zasledimo že leta 1942 na osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini, vendar se je dejansko začelo uveljavljati šele jeseni 1944. V tem prispevku se bomo omejili samo na prikaz partizanskega vojaškega sodstva.

Za partizansko vojaško sodstvo v Sloveniji je bilo značilno, da se je do jeseni 1944 razvijalo povsem samostojno. Vrhovni štab NOV in POJ je sicer že 29. 12. 1942 sprejel predpis o vojaških sodiščih, vendar se v Sloveniji ni nikoli izvajal. Samostojnega razvoja partizanskega vojaškega sodstva v Sloveniji je bilo konec šele, ko je s 1. 9. 1944 stopila v veljavo Uredba Vrhovnega štaba NOV in POJ o vojaških sodiščih z dne 24. 5. 1944.

Partizanska vojaška sodišča so v Sloveniji obstajala že leta 1941. Njihovo delovanje je temeljilo na Partizanskem zakonu iz sredine julija 1941 in na Odloku Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev z dne 16. 9. 1941.¹ Ta sodišča niso bila stalna, ampak samo začasna, saj so se ustanovila za konkretne primere, in sicer pri štabih partizanskih enot. Bila so tričlanska, pri izrekanju kazni pa sta imela odločilno besedo predvsem komandant in politični komisar; le kadar je šlo za sojenje partizanom, je o kazni odločala celotna partizanska enota. Osnovna pomanjkljivost tedanjega partizanskega sodstva je bila, da ni obstajal noben predpis, ki bi določal enoten postopek pred vojaškimi sodišči, kar je zlasti pomladi in poleti 1942 na osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini privedlo do številnih neupravičenih smrtnih obsodb civilistov. Šele 30. 7. in 8. 8. 1942 je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sprejelo posebni odredbi, s katerima je bil določen enoten sodni postopek pred vojaškimi sodišči.² Ti odredbi sta predstavljali prva predpisa partizanskega vojaškega ka-

zenskega sodstva v Sloveniji. Po njunih določilih so bili za sojenje civilistom pristojni samo štabi odredov in grup odredov. Čete in bataljoni so smeli soditi in izrekat smrtne kazni samo svojim vojakom in to le za zločine vojaške narave. Za sojenje najtežjih primerov kaznivih dejanj v smislu Odloka o zaščiti slovenskega naroda pa je bila 31. 7. 1942 s posebnim odlokom Izvršnega odbora OF pri tem organu postavljena izredna sodna komisija.³

Predpisi, s katerimi so bila v Sloveniji ustanovljena stalna vojaška sodišča, so bili sprejeti šele avgusta in septembra 1943. Prvi tovrstni predpis je bil Odlok o postavitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč, ki ga je Glavni štab NOV in POS sprejel 5. 8. 1943.⁴ S tem odlokom so bila kot stalna vojaška sodišča prve stopnje ustanovljena brigadna in odredna vojaška sodišča.

Organizacijo, pristojnosti in način poslovanja brigadnih in odrednih sodišč je določal poseben pravilnik, ki ga je oddelek za sodstvo pri Glavnem štabu NOV in POS sprejel že 5. 8. 1943, dopolnjen in delno spremenjen pa je bil izdan 16. 10. 1943 in se je imenoval Pravilnik za organizacijo in poslovanje brigadnih in odrednih vojaških sodišč (Pravilnik BOVS).⁵ Za delovanje brigadnih in odrednih sodišč je sodni oddelek pri Glavnem štabu NOV in POS izdal tudi več navodil. Pravilnik BOVS je dopuščal, da so se v izjemnih primerih lahko ustanovila tudi izredna pomožna brigadna sodišča in izredna bataljonska sodišča.

Poleg brigadnih in odrednih sodišč so bila z odlokom Glavnega štaba NOV in POS z dne 15. 9. 1943⁶ kot stalna vojaška sodišča prve stopnje ustanovljena še področna vojaška sodišča, ki so se ustanovila pri komandah vojnih področij. Istega dne, to je 15. 9. 1943, je Glavni štab NOV in POS sprejel tudi odlok, s katerim je bilo kot sodišče druge stopnje ustanovljeno Višje vojaško sodišče.⁷ Tudi organizacija in poslovanje področnih vojaških sodišč in Višjega vojaškega sodišča sta bila določena s posebnima pravilnikoma, ki sta bila sprejeta 20. 9. 1943. To sta bila Pravilnik o organizaciji in poslovanju področnih vojaških sodišč (Pravilnik PVS) in Pravilnik o organizaciji in poslovanju višjega vojaškega sodišča (Pravilnik VVS). Najpomembnejši predpis, ki je v celoti urejal organizacijo in poslovanje vseh partizanskih vojaš-

1 Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, zbral in uredil dr. Makao Šnuderl, Uradni list LRS, Ljubljana 1949 (dalje: Dokumenti), dokument št. 6., str. 22.

2 Dokumenti, dokument št. 49, str. 58. Dr. Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, 1, Država v državi, Ljubljana 1987, str. 346-347.

3 Dokumenti, dokument št. 50, str. 58.

4 Dokumenti, dokument št. 60, str. 73.

5 Dokumenti, dokument št. 91, str. 109.

6 Dokumenti, dokument št. 71, str. 82.

7 Dokumenti, dokument št. 70, str. 81.

kih sodišč v Sloveniji, pa je bila Uredba o vojaškem kazenskem sodstvu, ki jo je oddelek za sodstvo pri Glavnem štabu NOV in POS sprejel 20. 4. 1944.⁸ S to uredbo, ki je ostala v veljavi do 31. 8. 1944, je bil samostojni razvoj partizanskega sodstva v Sloveniji končan.

Kot smo že omenili, je s 1. 9. 1944 tudi v Sloveniji stopila v veljavo Uredba o vojaških sodiščih, ki jo je Vrhovni štab NOV in POJ sprejel 24. 5. 1944. Navedena uredba Vrhovnega štaba, ki je na območju celotne Jugoslavije vzpostavila enotni sistem vojaškega sodstva, je določala, da vojaško sodno oblast izvršujejo: vojaško sodišče korpusa, vojaško sodišče korpusne vojne oblasti in Višje vojaško sodišče. Višje vojaško sodišče je bilo ustanovljeno pri Vrhovnem štabu NOV in POJ, svoje senat pa je imelo pri vseh glavnih štabih. Vojaško sodišče korpusa je imelo senat pri štabu korpusa in senat pri štabih divizij, ki so bile v sestavi korpusa. Le izjemoma je vojaško sodišče korpusa smelo ustanoviti tudi senat pri tistih brigadah, ki so imele samostojno nalogo in so bile oddaljene od divizije, v nobenem primeru pa ni navedena uredba predvidela, da bi se senati ustanovili tudi pri odredih. Vendar je oddelek za sodstvo pri Glavnem štabu NOV in POS v Navodilih štev. 6 k Uredbi o vojaških sodiščih z dne 9. 8. 1944⁹ dovoljeval, da so lahko v Sloveniji vojaška sodišča korpusov senate izjemoma ustanovila tudi pri nekaterih odredih, in sicer, "kadar in dokler bi bilo redno izvrševanje sodstva brez tega nemogoče." Vojaško sodišče korpusne vojne oblasti je imelo senat pri korpusni vojni oblasti in senat pri komandah vojnih področij. V Sloveniji se je vojaško sodstvo na osnovi navedene uredbe Vrhovnega štaba NOV in POJ začelo reorganizirati septembra 1944. Do 30. 9. 1944 so bila na območju Slovenije ustanovljena sledeča vojaška sodišča:¹⁰

I. Višje vojaško sodišče NOV in POJ, senat pri Glavnem štabu NOV in POS.

II. Na območju VII. korpusa NOV J:

- Vojaško sodišče VII. korpusa NOV J
- Vojaško sodišče VII. korpusa NOV J, senat pri XV. diviziji
- Vojaško sodišče VII. korpusa NOV J, senat pri XVIII. diviziji
- Vojaško sodišče VII. korpusne vojne oblasti NOV J s senati pri: komandi Belokranjskega vojnega področja, komandi Dolenjskega vojnega področja, komandi Notranjskega vojnega področja in komandi Istrskega vojnega področja.

III. Na območju IX. korpusa NOV J:

- Vojaško sodišče IX. korpusa NOV J

- Vojaško sodišče IX. korpusa NOV J, senat pri XXX. diviziji
- Vojaško sodišče IX. korpusa NOV J, senat pri XXXI. diviziji
- Vojaško sodišče IX. korpusa NOV J, senat pri Gorenjskem odredu
- Vojaško sodišče IX. korpusa NOV J, senat pri Briško-Beneškem odredu
- Vojaško sodišče IX. korpusne vojne oblasti NOV J s senati pri: komandi Goriškega vojnega področja, komandi Idrijskega vojnega področja, komandi Kobariškega vojnega področja in komandi Gorenjskega vojnega področja.

IV. Na območju IV. operativne cone:

- Vojaško sodišče IV. operativne cone NOV in POS
- Vojaško sodišče IV. operativne cone NOV in POS, senat pri XIV. diviziji
- Vojaško sodišče IV. operativne cone NOV in POS, senat pri XI. SNOB Miloša Zidanška
- Vojaško sodišče IV. operativne cone NOV in POS, senat pri VI. SNOUB Slavka Šlandra
- Vojaško sodišče IV. operativne cone NOV in POS, senat pri Kamniško-Zasavskem odredu
- Vojaško sodišče IV. operativne cone NOV in POS, senat pri Koroškem odredu
- Vojaško sodišče vojne oblasti IV. operativne cone NOV in POS s senati pri: komandi Zgornjesavinjskega vojnega področja, komandi Kamniško-zasavskega vojnega področja in komandi Kozjanskega vojnega področja.

Pri nekaterih enotah in komandah vojnih področij so bili senati ustanovljeni šele oktobra 1944.

Kot vidimo, sta se na območju IV. operativne cone, kjer ni bilo nobenega korpusa in zato tudi ne korpusne vojne oblasti, izjemoma ustanovili Vojaško sodišče IV. operativne cone in Vojaško sodišče vojne oblasti IV. operativne cone.

Takšna organizacija partizanskega vojaškega sodstva je v Sloveniji ostala do konca vojne. Po osvoboditvi maja 1945 je v Sloveniji prišlo do reorganizacije vojaškega sodstva. Območje Slovenije je spadalo k Vojni oblasti IV. armade, ki je bilo razdeljeno na Ljubljansko, Mariborsko in Tržaško vojno področje. Na območju posameznih vojnih področij so bila ustanovljena naslednja prvostopenjska vojaška sodišča:¹¹

Na območju Ljubljanskega vojnega področja:

1. Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja s sedežem v Ljubljani
2. Vojaško sodišče mesta Ljubljana.

Na območju Mariborskega vojnega področja:

1. Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja s sedežem v Mariboru

⁸ Dokumenti, dokument št. 139, str. 177.

⁹ Dokumenti, dokument št. 146, str. 194.

¹⁰ Arhiv Republike Slovenije (dalje AS) Arhiv Inštituta za novjšo zgodovino v Ljubljani (dalje A INZ), Glavni štab NOV in POS, fasc. 117, mapa III, dok. SA 24/44.

¹¹ (AS, INZ), Glavni štab NOV in POS, fasc. 122, mapa I, dok. SA 54/44.

2. Vojaško sodišče mesta Maribor
 3. Vojaško sodišče mesta Celje.
- Na območju Tržaškega vojnega področja:
1. Vojaško sodišče Tržaškega vojnega področja
 2. Vojaško sodišče mesta Trst
 3. Vojaško sodišče mesta Gorica.

Vprašanje dokumentacije, ki je nastajala pri poslovanju partizanskih vojaških sodišč.

O dokumentaciji vojaških sodišč lahko govorimo šele od druge polovice 1943, ko so bila ustanovljena stalna vojaška sodišča prve in druge stopnje, in ko so bili sprejeti predpisi, s katerimi je bil določen način njihovega poslovanja. Do 1. 9. 1944, ko se je vojaško sodstvo v Sloveniji razvijalo samostojno, je bilo poslovanje vojaških sodišč urejeno z že navedenimi pravilniki (Pravilnik BOVS, Pravilnik PVS in Pravilnik VVS), z Uredbo o vojaškem kazenskem sodstvu in z navodili, ki jih je izdajal sodni oddelek pri Glavnem štabu NOV in POS. Iz teh predpisov je razvidno, katera dokumentacija je nastajala pri poslovanju takratnih vojaških sodišč v Sloveniji. Pri tem je treba ločiti dokumentacijo, ki je nastala v preiskovalnem postopku, in dokumentacijo, ki je nastala v zvezi s sojenjem. V Navodilih št. 1 vsem brigadnim in odrednim vojaškim sodiščem, ki jih je oddelek za sodstvo pri Glavnem štabu NOV in POS izdal 30. 8. 1943,¹² je bilo zapisano, da je o zaslišanju osumljenca ter prič obvezno treba narediti zapisnik, in da morajo osumljenec in priče svoje izjave na zapisniku tudi lastnoročno podpisati. Ta zapisnik je moral tožilec skupaj z dokaznim materialom, listinami itd. izročiti prvostopenjskemu sodišču, ko je pri njem vložil obtožnico. Sodišče je moralo o vsaki razpravi voditi zapisnik, o vsaki obsodbi pa napisati pisno sodbo. Sodišča prve stopnje so morala vsako sodbo obvezno predložiti višjemu vojaškemu sodišču, ki jo je potrdilo, spremenilo ali pa zavrnilo. Šele ko je sodbo potrdilo višje vojaško sodišče, se je smela izvršiti. Le v izjemnih primerih je vojaško sodišče prve stopnje smelo odrediti takojšnji izvršitev kazni, vendar je moralo sodbo nemudoma predložiti višjemu vojaškemu sodišču v naknadno odločanje.

Kot evidenco je moralo vsako vojaško sodišče obvezno voditi spisek obdolžencev z navedbo kazni. Vsa vojaška sodišča so bila o svojem delu dolžna oddelku za sodstvo pri Glavnem štabu NOV in POS pošiljati vsak mesec izčrpna poročila.

Nekatere novosti v zvezi s poslovanjem vojaških sodišč je prinesla Uredba o vojaškem kazenskem sodstvu z dne 20. 4. 1944. Ta je obsojenec in javnem tožilecu omogočala, da sta se lahko zoper sodbo prvostopenjskega vojaškega sodišča pritožila na višje vojaško sodišče. Ob-

sojenec je imel pravico do pritožbe le, če mu je bila izrečena smrtna kazen. Na smrtno kazen obsojeni je smel pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) vložiti tudi milostno prošnjo. Navedena uredba je tudi določala, da morajo vsa vojaška sodišča voditi kazenski vpisnik. Področna vojaška sodišča so po določilih te uredbe vse končane spise hranila v svojem arhivu, vsa ostala sodišča pa so jih morala pošiljati v arhiv Glavnemu štabu NOV in POS, oddelku za sodstvo.

Poslovanje vojaških sodišč, ki so bila v Sloveniji ustanovljena po 1. 9. 1944, ko je v veljavo stopila Uredba Vrhovnega štaba NOV in POJ o vojaških sodiščih z dne 24. 5. 1944, je določalo Navodilo o poslovanju vojaških sodišč, ki ga je sodni oddelek pri Vrhovnem štabu NOV in POJ izdal 8. 9. 1944. V tem navodilu je bilo določeno tudi, katere evidencije morajo voditi vojaška sodišča, kako morajo spise odlagati in kdo jih hrani. Glede evidencije je omenjeno navodilo določalo, da morajo posamezna vojaška sodišča voditi naslednje vpisnike:

1. Višje vojaško sodišče oziroma njegovi senati so za sodne zadeve prve stopnje vodili vpisnik z oznako "I Sod", za sodne zadeve druge stopnje pa vpisnik z oznako "II Sod".
2. Vojaško sodišče korpusa in vojaško sodišče korpusne vojne oblasti in njuni senati so za vse sodne zadeve vodili enoten (splošni) vpisnik z oznako "Sod".

Vpisniki "Sod", "I Sod", in "II Sod" so imeli naslednje rubrike:

- a) tekoča številka,
- b) dan prejema,
- c) kdo pošilja,
- d) vsebina,
- e) komu je poslano,
- f) dan rešitve,
- g) kako je rešeno,
- h) pripomba.

Preiskovalni sodniki pri tistih sodiščih, ki so imela posebne prostore z večjim številom zapornikov (takšna so bila vojaška sodišča pri komandah vojnih področij), so morali voditi poseben vpisnik z oznako "PZ" (preiskovalni zapor). V te vpisnike so vpisovali osebe, ki so bile v preiskovalnem zaporu. Vpisnik "PZ" je moral vsebovati sledeče rubrike:

- a) tekoča številka,
- b) dan aretacije,
- c) dan sprejema v zapor,
- d) ime, priimek, posebno ime, poklic in bivališče zaprte osebe,
- e) kaznivo dejanje,
- f) dan odpusta iz zapora,
- g) kako je rešeno,
- h) pripomba.

Sodni oddelki pri Vrhovnem štabu in pri glavnih štabih so morali za sodno-administrativne zadeve voditi vpisnik z oznako "SA" (sodna administracija), ki je imel iste rubrike kot

¹² Dokumenti, dokument št. 64, str. 76.

vpisnik "Sod". Vojaška sodišča korpusov in korpusnih vojnih oblasti oziroma njihovi senati za administrativne zadeve niso vodili posebnega vpisnika, ampak so jih vpisovali v splošni vpisnik "Sod".

Glede tiste dokumentacije, ki je nastajala v zvezi z vodenjem preiskave in sodnega postopka, pa je navedeno navodilo določalo, da je treba za vsako zadevo ločeno osnovati poseben sodni spis tako, "da prvi dopis, zapisnik, beležka itd. dobiva tekočo redno številko svojega vpisnika; k njemu se prilagajo vse listine, ki se nanašajo na to zadevo vse dotlej, dokler zadeva ni rešena."

Spise je bilo treba odlagati v arhivu po tekočih številkah, in to ločeno dokončane od nedokončanih. Senati višjega vojaškega sodišča so morali svoje arhive hraniti pri sebi. Divizijski senati in brigadni senati so morali rešene zadeve pošiljati v hrambo senatu vojaškega sodišča korpusa pri štabu korpusa. Tudi področna sodišča so rešene zadeve morala občasno pošiljati v hrambo Vojaškemu sodišču korpusne vojne oblasti.

O svojem poslovanju so morala vojaška sodišča delati redna mesečna poročila in jih pošiljati oddelku za sodstvo pri Vrhovnem štabu NOV in POJ. Višja vojaška sodišča so takšna mesečna poročila o svojem poslovanju pošiljala oddelku za sodstvo pri Vrhovnem štabu NOV in POJ neposredno, vojaška sodišča korpusov in korpusnih vojnih oblasti pa posredno preko oddelka za sodstvo pri Glavnem štabu.

Ob zaključku se mi zdi potrebno dotakniti še vprašanja ohranjenosti arhivskega gradiva, ki je nastalo pri delovanju partizanskih vojaških sodišč v Sloveniji. Ugotovimo lahko, da v slovenskih arhivih, razen nekaj vpisnikov in posameznih sodb, drugega gradiva teh sodišč ni mogoče najti, kar pa ne pomeni, da ni ohranjeno. Po podatkih, ki sem jih dobil avgusta 1990 od Vojaškega sodišča v Ljubljani, naj bi vse spise vojaških sodišč, ki so med NOB in v povojnih letih delovala na območju Slovenije, le-to 20. 4. 1951 predalo okrožnima sodiščema v Ljubljani

in v Mariboru. Predaja naj bi bila izvedena na podlagi 6. odstavka 25. člena Zakona o vojaških sodiščih in Navodil Ministrstva ljudske obrambe FLRJ za uporabo 25. člena navedenega zakona z dne 23. 2. 1950. Ker temeljni sodišči v Ljubljani in v Mariboru, ki hranita gradivo bivšega ljubljanskega oziroma mariborskega okrožnega sodišča, gradiva vojaških sodišč ne hranita, je mogoče domnevati, da je bilo to gradivo obema okrožnima sodiščema kasneje odvzeto in iz Slovenije odpeljano (v Sarajevo ali pa v Beograd). Najverjetneje se je to zgodilo leta 1968 po invaziji sil Varšavskega pakta na Češkoslovaško. Tako bo vprašanje vračanja tega gradiva moralo predstavljati enega izmed pomembnejših vprašanj pri obravnavanju delitvene bilance za bivšo SFRJ.

ZUSAMMENFASSUNG

Partisanen-Militärgerichte 1941-1945

MILKO MIKOLA

In seinem Beitrag macht der Autor zuerst eine Rahmenübersicht der Organisation des Partisanen-Militärgerichtswesens in Slowenien in der Periode 1941-1945, dann behandelt er die Problematik der Dokumentation, die bei der Arbeit der Partisanen-Militärgerichte entstanden ist.

Er stellt fest, daß die Aktengeschäftsführung bei den Partisanen-Militärgerichten mit den Geschäftsordnungen geregelt wurde, die ihre Organisation und Geschäftsführung regelten. Von diesem Aspekt war von besonders großer Bedeutung die Anweisung über die Geschäftsführung der Militärgerichte, die von der Gerichtsabteilung beim Generalstab des Volksbefreiungskriegs und der Partisanenabteilungen Jugoslawiens am 8. 9. 1944 erlassen wurde. Diese Anweisung schrieb den Militärgerichten sehr genau vor, nicht nur welche Arten der Register obligatorisch zu führen sind, sondern auch, wie diese Akten klassifiziert und aufbewahrt werden müssen.